

Tweede Kamer, Vaste Kamercommissie voor Justitie en Veiligheid
Bezuidenhoutseweg 67
2595 BD Den Haag

Nederlands Juristen Comité voor de Mensenrechten (NJCM)
Postbus 778
2300 AT Leiden

5 maart 2025, Leiden

Betreft: commissiedebat woensdag 12 maart 2025: uitvoering aangenomen motie interlandelijke adoptie

Geachte commissieleden,

Op 9 december 2024 heeft de staatssecretaris voor Rechtsbescherming zijn afbouwplan interlandelijke adoptie naar de Tweede Kamer gestuurd.ⁱ Hij geeft hierin aan hoe hij de motie van Tweede Kamerlid Van Nispen wil uitvoeren.ⁱⁱ Deze motie, die door een meerderheid van de Kamer is aangenomen, verzoekt het kabinet interlandelijke adoptie op zorgvuldige wijze af te bouwen. Het Nederlands Juristen Comité voor de Mensenrechten (NJCM) heeft geschrokken kennisgenomen van zijn voornemen daar zes jaar de tijd voor te nemen. Deze langdurige afbouwperiode stelt honderden kinderen onnodig bloot aan de ernstige risico's die met interlandelijke adoptie gepaard gaan. Het NJCM verzoekt u dringend de staatssecretaris te bewegen zijn voorstel te herzien. Het belang van de betrokken kwetsbare kinderen, dat zwaarder weegt dan de belangen van andere betrokkenen, vereist dat interlandelijke adoptie zo spoedig mogelijk en definitief wordt beëindigd. In de optiek van het NJCM is 18 december 2025 een haalbare einddatum.

Belang kind doorslaggevend

Het NJCM is positief over de in de brief van de staatssecretaris geformuleerde uitgangspunten bij de afbouw van interlandelijke adoptie: zorgvuldigheid, duidelijkheid en uitvoerbaarheid. Ook zijn wij ingenomen met zijn voornemen de landenselectie van zijn ambtsvoorganger niet alsnog uit te breiden. Tegelijkertijd voelt het NJCM zich genoodzaakt te reageren op zijn voorstel het adopteren van kinderen uit de acht geselecteerde landen nog gedurende zes jaar toe te staan. Uit de brief blijkt dat deze langdurige afbouwperiode is ingegeven door de wens van de staatssecretaris om aspirant-adoptieouders en adoptiebemiddelingsbureaus tegemoet te komen: zijn plan houdt vooral rekening met hun positie en belangen.ⁱⁱⁱ Het biedt aspirant-adoptieouders^{iv} een 'redelijke termijn'^v om de adoptieprocedure 'succesvol'^{vi} te doorlopen en de adoptiebemiddelingsbureaus in Nederland en herkomstlanden krijgen 'ruimte'^{vii} voor (de overdracht en afronding van) hun (bemiddelings)werkzaamheden.

Het NJCM wil erop wijzen dat deze voorgestelde tegemoetkoming strijdig is met het bepaalde in het Internationaal Verdrag inzake de Rechten van het Kind (IVRK, artikel 21) en het Haags Adoptieverdrag (HAV, artikel 4(b)). Op grond van deze door Nederland geratificeerde verdragen is de Nederlandse Staat, als het gaat om buitenlandse adopties, verplicht^{viii} te waarborgen dat het belang van het kind de beslissende factor is (*the primary consideration*).^{ix} Alle andere belangen en overwegingen, inclusief die van aspirant-adoptieouders, adoptiebemiddelingsbureaus en de Staat zelf, zijn daaraan ondergeschikt.^x Dit gaat verder dan het bepaalde in artikel 3 van het IVRK, waarin staat dat het belang van het kind 'voorop' hoort te staan (*a primary consideration*).^{xi}

Dat het belang van het kind doorslaggevend is als het gaat om interlandelijke adoptie, geldt bij alle overwegingen en besluiten, zowel op microniveau (individueel kind) als op macroniveau (interlandelijk adoptiesysteem).^{xii} In het afbouwplan speelt het belang van het kind en het waarborgen daarvan, echter nauwelijks een rol.^{xiii} Het houdt, in strijd met het IVRK en HAV, vooral rekening met de impact van de afbouw op aspirant-adoptieouders en adoptiebemiddelingsbureaus.^{xiv}

Zorgvuldigheid

De staatssecretaris stelt dat de afbouwperiode recht doet aan de zorgvuldigheid waar de Tweede Kamer om heeft verzocht. Dat de afbouw zorgvuldig moet gebeuren, staat niet ter discussie. Gezien het voorgaande hoort die zorgvuldigheid zich primair te richten op de betrokken kinderen en niet op aspirant-adoptieouders, adoptiebemiddelingsbureaus of de Nederlandse Staat. Het belang van kinderen die al interlandelijk zijn geadopteerd vereist, zoals de staatssecretaris terecht opmerkt, het versturen van *progress-reports*, het bewaren van kennis en ervaring van de bemiddelingsbureaus, het garanderen van nazorg en de overdracht van adoptiedossiers. Om dit te borgen wil de staatssecretaris de bemiddelingsbureaus ruim de tijd geven: tot 18 december 2030, de dag waarop hun (mogelijk) te verlengen vergunningen verlopen. Deze einddatum heeft volgens het NJCM weinig te maken met de ten opzichte van interlandelijk geadopteerde kinderen in acht te nemen zorgvuldigheid: een en ander kan in minder dan zes jaar worden geborgd. Bovendien geldt de verplichting tot het versturen van *progress-reports* en het bieden van nazorg ook voor kinderen die tijdens de afbouwperiode worden geadopteerd.^{xv}

Afbouwperiode

De huidige vergunningen van de bemiddelingsbureaus verlopen op 18 december 2025. Het is volgens het NJCM denkbaar dat interlandelijke adoptie nog vóór deze datum wordt afgebouwd. Dit zou betekenen dat de bemiddelingsbureaus tot uiterlijk 1 mei 2025 de tijd krijgen om matchingsvoorstellen in te dienen bij de Centrale autoriteit en dat ze hun werkzaamheden vóór 18 december 2025 moeten afronden. Daarna kan, precies zoals in het afbouwplan maar dan vijf jaar eerder, de Centrale autoriteit de eventueel resterende werkzaamheden overnemen. Pas als is gebleken dat een zorgvuldige afbouw binnen dit tijdsbestek onmogelijk te realiseren valt, komen de bureaus eventueel in aanmerking voor verlenging van hun vergunning.^{xvi} Het hebben van een vergunning tot 18 december 2030 verplicht ze echter niet hun bemiddelingswerkzaamheden al die tijd voort te zetten. Integendeel: het doorslaggevende belang van kinderen verzet zich daar juist tegen.^{xvii} Het is immers, ondanks alle goede bedoelingen en kwaliteitswaarborgen, ‘onvermijdelijk [...] dat er kwetsbaarheden zitten in het systeem, waaraan kinderen die in deze afbouwperiode nog voor adoptie in aanmerking komen, gedurende de afbouw nog worden blootgesteld.’^{xviii} Er zal immers, in de woorden van de staatssecretaris, ‘nooit volledig zicht [...] zijn op hoe in landen van herkomst wordt omgegaan met kwetsbare kinderen.’^{xix}

Misstanden

Het risico op misstanden is, concludeerde de commissie-Joustra in 2021, structureel en inherent aan het interlandelijk adoptiesysteem.^{xx} Deze conclusie maakte een fundamentele heroverweging van het beleid noodzakelijk en leidde ertoe dat de adoptierelatie met de Verenigde Staten, China, Slowakije, Tsjechië, Peru, Colombia, Burkina Faso en Haïti werd beëindigd. Hoewel ook daar misstanden voorkomen, wilde de ambtsvoorganger van de staatssecretaris de adoptierelatie met acht landen voortzetten, zij het binnen een aangescherpt adoptiesysteem.^{xxi}

Het betreft de Filippijnen, Hongarije, Bulgarije, Lesotho, Taiwan, Thailand, Zuid-Afrika en Portugal. Nu, twee jaar later, schrijft de staatssecretaris dat de kans op misstanden in deze acht landen zelfs in een aangescherpt systeem niet volledig kan worden uitgesloten.^{xxii} Dit ‘gegeven’ is voor hem reden om toe te werken naar het definitief beëindigen van interlandelijke adoptie.

Tijdens de afbouwperiode blijft het echter mogelijk kinderen uit de acht landen te adopteren. Voor hen tuijt Nederland geen aangescherpt adoptiesysteem op en de eerder aangekondigde extra beschermingswaarborgen zijn nagenoeg losgelaten. Hoewel de taken van de Centrale autoriteit ‘blijven voortduren’^{xxiii} en de Inspectie Gezondheidszorg en Jeugd de afbouwplannen van de Nederlandse bemiddelingsbureaus zal toetsen en monitoren, is er geen sprake van toereikende (versterking van) kwaliteitswaarborgen.^{xxiv} Het plan van de staatssecretaris betekent dat honderden kinderen zullen worden blootgesteld aan het risico op misstanden.^{xxv} Dit kan ertoe leiden dat ze worden ontvoerd of verwisseld, dan wel onder dwang, tegen betaling of zonder geïnformeerde toestemming worden afgestaan. Om deze praktijken te verbloemen, zullen adoptiedossiers wellicht worden vervalst.^{xxvi} Daarnaast wordt het subsidiariteitsbeginsel mogelijk geschonden.^{xxvii} Een verkeerde interpretatie daarvan draagt bij aan het ongeoorloofd en permanent scheiden van kinderen en ouders. Discriminatie van bevolkingsgroepen^{xxviii} en gezinsarmoede^{xxix} in herkomstlanden kunnen er ook voor zorgen dat kinderen ten onrechte adoptabel worden verklaard.

Dergelijke misstanden komen tot op de dag van vandaag voor. De Noorse Centrale autoriteit constateerde eind 2023 misstanden in onder andere de Filippijnen, Taiwan, Thailand en Zuid-Afrika.^{xxx} Om die reden legde Noorwegen, net als Denemarken en België, interlandelijke adoptie stil.^{xxxi} Zwitserland maakte onlangs bekend eind 2026 te stoppen met buitenlandse adopties.^{xxxii} Recent onderzoek van Investico en Zembla in de Filipijnen, Bulgarije en Hongarije laat ook misstanden zien.^{xxxiii} Mede op grond daarvan riepen ruim vijftig organisaties, wetenschappers en deskundigen het kabinet in april 2024 op,^{xxxiv} onder verwijzing naar een eerdere brief van Defence for Children Nederland, CoMensha en ICDI,^{xxxv} het adopteren van kinderen uit de acht geselecteerde landen te beëindigen. Ze wezen erop dat de kwetsbaarheden in het adoptiesysteem worden veroorzaakt door de vraag naar kinderen, het op wederzijds vertrouwen ingerichte stelsel, de soevereiniteit van de betrokken herkomstlanden, de grote afstanden en de financiële prikkels.

Adoptie-gerelateerde problematiek

Ondanks de genoemde risico’s zullen er volgens het afbouwplan mogelijk nog zo’n 600 kinderen in Nederland worden geadopteerd.^{xxxvi} Zij zullen potentieel te maken krijgen met adoptie-gerelateerde problematiek. Dat betreft niet alleen mogelijke misstanden en de gevolgen daarvan. Interlandelijke adoptie leidt altijd tot een fundamentele, onomkeerbare breuk met oorspronkelijke ouders, familie en cultuur, hetgeen, vaak op volwassen leeftijd, kan leiden tot identiteitsproblematiek en afstammingsvragen.^{xxxvii} Daarom pleit het NJCM al sinds 2016 voor een financiële tegemoetkoming aan individuele interlandelijk geadopteerden die, onder andere, op zoek willen naar hun biologische ouders.^{xxxviii} Het bevreemdt het NJCM dat er in plaats van een dergelijk *rootsfonds* overheidsgeld wordt vrijgemaakt om adoptiebureaus in Nederland nog zes jaar te subsidiëren voor hun bemiddelingswerkzaamheden en aspirant-adoptieouders te compenseren voor de gemaakte kosten.^{xxxix}

Conclusie

Waar de commissie-Joustra het in 2021 al opvallend noemde dat de focus van de Nederlandse politiek zich richtte op de belangen van aspirant-adoptieouders in plaats van op die van kwetsbare kinderen, laat ook het afbouwplan deze onterechte focus zien. Wensouders hebben, hoe graag ze ook een kind willen, juridisch gezien geen recht of garantie op een (adoptie)kind, zelfs niet als er al een beginseltoestemming is afgegeven. Het omgekeerde geldt ook; kinderen hebben geen recht op adoptie.^{xi} Ze hebben wel recht om op te groeien in het gezin waarin ze worden geboren (artikelen 7 lid 1 en 9 IVRK). Indien nodig, moeten Staten ouders daarbij passende ondersteuning bieden (artikelen 18 en 27 IVRK). Voor een kind dat het verblijf in het eigen gezin tijdelijk of permanent moet missen, hoort de Staat de best mogelijke alternatieve zorg te waarborgen (artikel 20 IVRK).

Daarbij geldt dat, zoals de staatssecretaris stelt, de belangen van het kind het meest zijn gediend wanneer hij of zij kan opgroeien in een veilige omgeving in het eigen land, de eigen regio en eigen cultuur, conform de VN-richtlijnen voor alternatieve zorg voor kinderen.^{xii} Pas als er in het herkomstland geen enkele passende vorm van alternatieve zorg voorhanden is, komt een kind in aanmerking voor interlandelijke adoptie. In dat geval moet de prioriteit liggen bij het waarborgen van het (doorslaggevende) belang van het kind. Dit houdt in dat de Staat adequate bescherming moet bieden tegen mogelijke misstanden. Ieder kind telt. Ieder kind dat het slachtoffer wordt van misstanden of anderszins lijdt onder interlandelijke adoptie is er één te veel. Toch stelt het afbouwplan honderden kinderen bewust bloot aan de risico's die met interlandelijke adoptie gepaard gaan. Dit is onverantwoord en we zien niet hoe dit rijmt met de door de Tweede Kamer vereiste zorgvuldigheid.

Wij doen een dringend beroep op u, leden van de vaste Kamercommissie voor Justitie en Veiligheid, om de staatssecretaris te bewegen tot herziening van zijn voorstel om interlandelijke adoptie in zes jaar af te bouwen. Het belang van de betrokken kwetsbare kinderen vereist dat adopties uit het buitenland zo spoedig mogelijk en definitief stoppen.

Wij zijn uiteraard bereid u desgewenst van nadere informatie te voorzien.

Met vriendelijke groet,

Kavita Hira

Aysel Sabahoglu

Voorzitter NJCM

Voorzitter Werkgroep Jeugdrecht

Bijlage: verantwoording

ⁱ Zie <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/kamerstukken/2024/12/09/tk-afbouwplan-interlandelijke-adoptie>.

ⁱⁱ Zie <https://www.tweedekamer.nl/kamerstukken/moties/detail?id=2024Z06317&did=2024D14583>.

ⁱⁱⁱ Zie 3. Uitgangspunten, *Ad 1. Zorgvuldigheid*.

^{iv} Dit geldt tevens voor aspirant-adoptieouders in de eerste fase van de procedure. Ook nieuwe aspirant-adoptieouders kunnen zich nog aanmelden.

^v Zie 3. Uitgangspunten, *Ad 1. Zorgvuldigheid*.

^{vi} Idem. Zie ook 4. Voorstel voor de afbouw, *Overwegingen ten aanzien van de aspirant-adoptiefouders met een lopende adoptieprocedure*.

^{vii} Zie 4. Voorstel voor de afbouw, *Termijn*.

^{viii} Artikel 21 IVRK gebruikt het woord ‘*shall*’. Het woord ‘*should*’ werd blijkens de totstandkomingsgeschiedenis expliciet afgewezen.

^{ix} VN-Kinderrechtencomité, General Comment 14, 2013, para. 38. In de Engelstalige tekst van artikel 21 IVRK staat overigens ‘*the interests*’ (meervoud) of the child.

^x Ph. Alston, N. Cantwell & J. Tobin, ‘Art.21 Adoption’, in: J. Tobin (ed.), *The UN Convention on the Rights of the Child: A Commentary*, 28 maart 2019, 5(a).

^{xi} In de Engelstalige tekst van artikel 3 lid 1 IVRK staat ook ‘*the interests*’ of the child.

^{xii} Raad voor Strafrechttoepassing en Jeugdbescherming (RSJ), Advies Bezinning op Interlandelijke Adoptie, 2016 (<https://www.rsj.nl/documenten/rapporten/2016/10/14/advies-bezinning-op-interlandelijke-adoptie>).

^{xiii} In het voorstel schrijft de staatssecretaris alleen: “Ik vind het belangrijk dat procedures waarin al kinderen voor adoptie in beeld zijn, zorgvuldig kunnen worden vervolgd in een periode van afbouw. Voor de kinderen die mogelijk nog geadopteerd zullen worden, geldt dat in hun belang de adoptieprocedure met zoveel mogelijk waarborgen omkleed moet worden.” Die waarborgen worden nauwelijks uitgewerkt, en zijn bovendien per definitie ontoereikend.

^{xiv} Zie 3. Uitgangspunten, *Ad 1. Zorgvuldigheid* en *Ad 3. Uitvoerbaarheid*.

^{xv} De bemiddelingsbureaus moeten deze werkzaamheden tussen 1 mei 2030 en 18 december 2030 afronden, indien nodig neemt de Centrale autoriteit het daarna over. Het is onduidelijk waarom dit, als de bemiddelingswerkzaamheden per 1 mei 2025 zouden stoppen, niet zou lukken vóór 18 december 2025.

^{xvi} De wettelijke termijn is volgens artikel 16a van de Wet opnemings buitenlandse kinderen ter adoptie (Wobka) vijf jaar.

^{xvii} In een editorial van het FJR 2025/15 wijst Machteld Vonk, hoogleraar Internationaal en Europees familierecht aan de Radboud Universiteit en lid afdeling advisering Raad voor de Strafrechtstoepassing en Jeugdbescherming (RSJ), erop dat het belang van het kind bij interlandelijke adoptie doorslaggevend moet zijn en dat er dientengevolge geen ruimte is voor een belangenafweging. Een afbouwtermijn van zes jaar kan volgens haar moeilijk worden gezien als een beslissing waarbij het belang van het kind van doorslaggevend belang is.

^{xviii} Zie 4. Voorstel voor de afbouw, *Overwegingen ten aanzien van de aspirant-adoptiefouders met een lopende adoptieprocedure*.

^{xix} Zie 2. Reflectie op de afbouw.

^{xx} Commissie Onderzoek interlandelijke adoptie, 2021

(<https://www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2021/02/08/tk-bijlage-coia-rapport>). Het NJCM onderschrijft de conclusies van dit onderzoek.

^{xxi} Een politieke keuze: zie Defence for Children Nederland, ‘Het verhaal achter hervatting interlandelijke adoptie’, interlandelijke adoptie, 23 juni 2023 (<https://www.defenceforchildren.nl/actueel/nieuws/familie/2023/het-verhaal-achter-hervatting-interlandelijke-adoptie/>).

^{xxii} Zie 2. Reflectie op de afbouw.

^{xxiii} Zie 6. Uitvoeringsconsequenties, *Partners in de keten*, Centrale Autoriteit.

^{xxiv} Zie 3. Uitgangspunten, *ad 1. Zorgvuldigheid* en 5. Randvoorwaarden voor de afbouw, *Kwaliteit: toezicht en controle*.

^{xxv} Zie 4. Voorstel voor de afbouw, *Overwegingen ten aanzien van de aspirant-adoptiefouders met een lopende adoptieprocedure*.

^{xxvi} De Noorse autoriteiten zien het onder andere als groot risico dat op de Filipijnen documenten worden vervalst, zie het onderzoek van Investico en Zembla.

^{xxvii} Een kind komt volgens dit in artikel 21 sub b IVRK vastgelegde beginsel pas voor interlandelijke adoptie in aanmerking als er in het eigen land geen enkele passende vorm van alternatieve zorg voorhanden is. Het Haags Adoptieverdrag heeft het subsidiariteitsbeginsel nader uitgewerkt, maar daarbij lijkt er onbedoeld een ander subsidiariteitsprincipe te zijn ontstaan.

^{xxviii} Van Roma kinderen uit Bulgarije bijvoorbeeld, zoals het onderzoek van Investico en Zembla laat zien.

^{xxix} In Hongarije bijvoorbeeld, zoals het onderzoek van Investico en Zembla laat zien.

^{xxx} Zie bijvoorbeeld <https://www.vg.no/nyheter/i/4o26Ae/norge-stanser-adoptsjoner-fra-flere-land>.

^{xxxi} Zie bijvoorbeeld <https://www.vrt.be/vrtnws/nl/2024/01/16/einde-van-internationale-adopties-in-denemarken-ook-noorwegen/#:~:text=In%20Denemarken%20bestaat%20er%20maar,%2C%20Thailand%2C%20Taiwan%20en%20Tsjechi%C3%AB>.

^{xxxii} Zie <https://www.bj.admin.ch/bj/en/home/aktuell/mm.msg-id-103957.html>.

^{xxxiii} Zie <https://www.platform-investico.nl/onderzoeken/rubriek:Adoptie> en <https://www.bnnvara.nl/zembla/artikelen/kinderrechtenorganisaties-stop-per-direct-met-interlandelijke-adoptie>. Zie ook <https://www.bnnvara.nl/zembla/artikelen/zembla-adoptiebedrog-het-einde>, <https://www.trouw.nl/binnenland/nederland-adopteert-kinderen-uit-hongarije-hoewel-er-behoorlijk-wat-mislijkt-b9e17f28/?referrer=https%3A%2F%2Fwww.defenceforchildren.nl%2F> en <https://www.groene.nl/artikel/een-kind-van-de-puszt>.

^{xxxiv} Zie <https://defenceforchildren.nl/media/7009/statement-interlandelijke-adoptie-24-06-24.pdf>.

^{xxxv} Zie <https://www.defenceforchildren.nl/media/6171/input-ao-interlandelijke-adoptie-dci-comensha-icdi.pdf>.

^{xxxvi} Volgens het afbouwplan mogen 587 aspirant-adoptieouders hun procedure voortzetten. Mogelijk melden zich ondanks de adoptiestop nog nieuwe aspirant-adoptieouders aan. Daarnaast komt het voor dat aspirant-adoptieouders twee of meer kinderen adopteren die aan elkaar zijn verwant ('sibling adoptie'). Het is bovendien onduidelijk wat er gebeurt als een adoptieprocedure zich na 18 december 2030 in een veegevoerd stadium bevindt. In het afbouwplan zal de Centrale autoriteit na 18 december 2030 de resterende bemiddelende werkzaamheden overnemen en afronden, als dat door omstandigheden niet eerder mogelijk bleek. Welke omstandigheden dat zijn, is onduidelijk. Het kan dus potentieel gaan om 587 of zelfs meer kinderen.

^{xxxvii} De commissie-Joustra haalde al aan dat uit onderzoek blijkt dat interlandelijk geadopteerden bovengemiddeld kampen met psychische en andere klachten, zelfs jaren na de adoptie. Veel van de kinderen die interlandelijk worden geadopteerd, zijn kinderen met *special needs*. De ernst van hun problematiek is vaak niet vooraf in te schatten. In België is recent aandacht geweest voor 'mislukte adopties' oftewel *breakdowns* betreffende kinderen uit onder andere Portugal. Het Vlaams Centrum voor Adoptie wijst erop dat *breakdowns* een bekend fenomeen zijn in alle landen die kinderen met een 'belastende context' adopteren. Zie:

https://www.standaard.be/cnt/dmf20240725_94245036 en <https://www.demorgen.be/nieuws/steeds-vaker-mislukken-adopties-en-worden-kinderen-teruggestuurd-naar-hun-geboorteland-bbf82ecc/?referrer=https://www.linkedin.com/>.

^{xxxviii} Zie <https://njcm.nl/actueel/njcm-werkgroep-jeugdrecht-roept-op-tot-financiële-steun-voor-interlandelijk-geadopteerden-en-hun-biologische-ouders/>. Zie ook de ten behoeve van dit debat ingezonden lobbybrief van ARAN, Dutch Adoption Action Group en RADAR van 26 februari 2025, onder 1 (https://www.linkedin.com/posts/stichting-aran_lobbybrief-adoptieherstelwet-activity-7300468706327867392-fE9c?utm_source=share&utm_medium=member_ios&rcm=ACoAAADvi24BYQ1UWSnZx_sarzz42U_Kmji_C0I).

^{xxxix} Als daarnaast een deel van dit geld wordt besteed aan de ontwikkeling en versterking van kinder- en jeugdbescherming in herkomstlanden, zou een groter aantal kinderen worden bereikt en geholpen dan met interlandelijke adoptie. Hetzelfde geldt voor het bedrag van 750.000 euro dat wordt vrijgemaakt om adoptiebemiddelingsbureaus in herkomstlanden te ondersteunen bij het naleven van het HAV.

^{xl} N. Cantwell, *The Best Interests of the Child in Intercountry Adoption*, Innocenti Insight, Florence: UNICEF Office of Research, 2014, p.73.

^{xli} Zie https://www.bettercarenetwork.nl/pg-17382-7-128651/pagina/beleid_en_regelgeving_-_vn_richtlijnen_alt_zorg.html.